

PATTERNING OF LITERARY HISTORY

Constantin PRICOP, Professor, PhD, "Alexandru Ioan Cuza" University of Iași

Abstract: The paper Patterning of Literary History addresses how the material offered by literary legacy is selected and organized. The manner in which this crystallization takes place is essential to establish the image of the past periods and thus the pattern of the present. The history of literature has characteristic ways of general organizing, from lending the criteria of general history to the chronological linearity of the presentation or to the affirmation of some strictly subjective sectioning criteria. Hans Robert Jauss presented the uncertainties and challenges of contemporary literary history. This paper tackles the preliminary cases cited as the affirmation of a new criterion for the organization of the history of literature. Starting from framing perspectives on history, it presents another opportunity for the organization of the past in literature, the possibility of setting up some defined nuclei of creative tension knots that alternate, overlap or cut across historical time.

Keywords: redesigning literary history, literary heritage, critical evaluation, historical time in literature

Fiecare epocă transmite urmașilor rezultatele acțiunilor ei, operele create care vor modela condiția spirituală a generațiilor viitorului. Importante pentru constituirea acestei moșteniri sînt, desigur, semnificațiile acțiunilor, numărul și valoarea operelor – dar și un alt element, de multe ori trecut cu vederea: imaginea de ansamblu, rezultată din selectarea și organizarea componentelor avute la dispoziție. Mai precis, imaginea generală, propusă de cei care scriu istoria – în cazul nostru istoria literaturii. Aceasta din urmă, disciplină cu tradiție, păstrează în structura sa ceva din constantele ideologice ale epocii în care se constituie. Într-un studiu care a stîrnit mult interes (*Istoria literară ca provocare adresată teoriei literare*) Hans Robert Jauss a precizat constantele și limitele istoriei literare datorate celor păstrate în structura acesteia din configurarea inițială. Profesorul de la Konstanz vorbește despre trăsături preluate din mentalitatea dominată de problema națiunii și de spiritul național, preocupări devenite definitorii pentru istoria literară ca disciplină. Marile scrieri în acest domeniu (Lanson, De Sanctis etc.), prezintă creația unei națiuni, punînd în evidență geniul creator al acelei națiuni, ceea ce aceasta oferă patrimoniului umanității. Ideea specificului național este corolarul unei astfel de lucrări. *Istoria literaturii...*, a lui G. Călinescu, apărută la jumătatea secolului 20, era citită în cheia istoriilor literare din secolul 19; s-a vorbit despre ea ca despre un roman al literaturii române, a fost apreciată pentru calitățile particulare de expresie, ca dramatizarea unei deveniri etc. În timp, observa teoreticianul german, preocuparea pentru valorile inițiale s-a estompat. Sentimentul devenirii, pentru care erau citite istoriile literare, nu mai trezește interes; nu mai este atît de intensă nici preocuparea pentru realitățile naționale. Motiv pentru care în timpurile noastre istoriile rămîn doar sursă de informații și sînt consultate din obligații didactice. Dar, dacă sînt consultate astăzi doar pentru lămuriri privind scriitorii și operele, istoriile pot fi lesne înlocuite de alte instrumente aflate la dispoziția studioșilor: dicționare, culegeri specializate de studii ș. a. m. d. Ce nu conțin aceste surse de

date și interpretări este exact spiritul devenirii, propriu marilor retrospective literare de altădată. Istoria literară ca disciplină iese, așadar, din actualitate. Ar fi nevoie de schimbări esențiale, care să o repună pe locul avut altădată. Nevoia unor schimbări a fost resimțită și „reconstrucții” ale disciplinei s-au făcut. S-au scris istorii care renunță la perspectiva exclusiv națională – istorii ale literaturii dintr-o anumită zonă geografică – ba chiar s-a proiectat o istorie a literaturii mondiale. S-a renunțat și la viziunea „de la origini pînă în prezent”, fixîndu-se cercetarea doar asupra unor anumite porțiuni din trecut. În același timp istoriile literare au fost scrise de colective de cercetători, renunțîndu-se la autorul unic, cu toate particularizările care decurgeau de aici etc.

Spiritul epocii și spiritul locului, cu trăsături culturale specifice, și-au pus sigiliul pe anumite aspecte ale istoriilor literare. Ceea ce s-a scris în domeniu în cultura română după 89, debordează de subiectivism. Modelul este, evident, *Istoria...* lui Călinescu. A fost urmat după ea, în linie specifică, subiectivismul afișat și intenția de a-l înfățișa sub o marcă stilistică proprie. Dar, fie că este vorba de prevalența impresiei, ca la noi, fie că este vorba de tendințele predominante în Occident, unde se scriu istorii literare impersonale, redactate de colective numeroase de cercetători, fiecare strict specializat într-o perioadă, într-o operă sau într-un autor, toate aceste ipostaze ale istoriei literare din ultimele decenii sînt egale în ceea ce privește tratarea timpului istoric. În toate cazurile reprezentarea timpului este preluată de la istoriile literare din secolul 19, folosindu-se în continuare același construct. În *Marginea și centrul* am urmărit modul de funcționare al constructelor personale, așa cum le-a definit G. A. Kelly în a sa *teorie generală a constructelor*¹. Constructele apar pentru a păstra un echilibru conceptual, o coerență operațională, necesară sub bombardamentul neînterupt al informațiilor, impulsurilor, stimulilor ș. a. m. d. care vin asupra noastră dinspre exterior. Timpul a fost – și mai este – prezentat printr-un construct care are prea puține în comun cu modul în care este trăit empiric, de fiecare în parte, sau cu manifestările lui asupra realității, e reprezentat sub o formă simplificată, apare ca o curgere continuă, egală, dinspre trecut spre viitor. În pofida adaptărilor amintite, după timp și loc, constructul prin care este reprezentat timpul rămîne, în toate cazurile, cel din istoriile literare din secolul al 19, la De Sanctis, Lanson ș. a. m. d. Si subiectivismul debordant și erudiția strict academică și impersonală sînt susținute de aceeași viziune asupra timpului.

Multă vreme aceasta a fost și perspectiva din istoria generală. Am vorbit despre falsificatoarele consecințe ale întrebuirii reperelor istoriei generale în istoria literară. De asemenea ale aplicării strictei cronologii la literatură. *Istoria ieroglifică și Tiganiada* sînt opere majore ale începuturilor literaturii române². Dar ele nu au fost cunoscute în momentul redactării lor. Publicarea s-a produs cu o întârziere de un secol și mai bine. Literatura română evoluase între timp pe coordonate care n-aveau nimic în comun cu cele două scrieri cu puternice note baroce. Cu toată această absență a lor uniformul criteriu cronologic le plasează în istoria literaturii noastre la datele la care au fost scrise, deși ele nu participă în nici un fel la ceea ce va fi literatura română încă un secol... Este o evidentă falsificare a unei evoluții care nu are nimic cu această reprezentare istorică.

¹ Constantin Pricop, *...și judecata prejudecăților*, în *Marginea și centrul*, ed. Cartea românească, București, 1989, p. 108.

² Constantin Pricop, *Inceputurile literaturii române*, Ed. Univ. „Al. I. Cuza” Iași, 2011, pp.14-15.

Partea stabilă, comună tuturor istoriilor literare de pînă acum privește, așadar, rolul convențional de reprezentare a evoluției. Faptul este perceput și se încercă o depășire a lui în scrierile tîrzii ale formaliştilor ruși, care încercau să integreze devenirea istorică în studiile literare. Sklovski și Tînianov au arătat că nu poate fi vorba de o evoluție liniară, ci de una „de la unchi la nepot” sau în forma mișcării calului de șah. Prin aceasta își propuneau să arate că la fiecare nouă etapă din evoluția literaturii înnoirea se realizează prin trecerea în poziție centrală a unor forme literare care pentru cei din etapa precedentă nu fuseseră decît niște manifestări marginale. În această manieră se realizează schimbările, deci nu printr-o moștenire directă, de la cei care ocupă poziția principală de la un moment dat, ci prin moștenirea de la ceea ce fusese mai înainte o școală sau o tendință artistică marginală, de la un „unchi”³. Intervenția era binevenită, era o replică la o liniaritate uniformizatoare a istoriilor literare. Dar formula propusă cuprinde, la rîndul ei, o uniformizare. Potrivit acesteia, la fiecare nouă evoluție nepotul va fi moștenitorul unui unchi și un nou unchi va transmite moștenirea viitorului nepot ș. a. m. d. Sau, după fiecare mișcare a calului de șah se ajunge la o poziție de unde va porni o mișcare de aceeași formă. Secvențele sînt identice și, în locul perfecteii liniarității cronologice vom avea o succesiune regulată de episoade identice.

Constructele sînt concepte bipolare și se deosebesc fundamental de conceptele propriu-zise. Constructele nu reflectă proprietățile realității, nu sînt nici unități de măsură. Ele doar introduc un principiu de coerență, asigură coordonatele necesare în mulțimea impulsurilor care ne asaltează conștiințele. Sînt punctele cardinale ale vieții noastre.⁴ Constructul care oferă imaginea liniară, compactă, egală cu el însuși a timpului domină și în istoriile literare, așa cum a fost un timp îndelungat principiul istoriei generale. Timpul este un construct care beneficiază de toate esențializările și „clarificările” rațiunii. Viața ne arată că trăirea timpului nu e uniformă, pentru fiecare dintre noi există perioade mai dense și mai intense de timp, precum există și perioade diluate, în care aproape nu trăim. Nu trebuie să reducem însă o dimensiune cuantificabilă la o realitate psihologizantă și psihologizată, greu de pus de acord între indivizi. Creație imaginară, eficientă în majoritatea cazurilor, constructul nu mai este de ajutor cînd este vorba de sfera spiritualului. Oricum, uniformitatea, regularitatea, liniaritatea pe care le introduce în cazul reprezentării timpului sînt tot mai mult puse sub semnul întrebării. Respinge timpul istoric tradițional Michel Foucault și alți gînditori care subliniază artificialitatea liniarității care împiedică evaluarea fenomenelor în complexitatea lor. Despre lipsă de omogenitate, fracturi, contradicții, regrese, ciocniri necontrolate, fragmentări ș. a. m. d. vorbește Foucault chiar în *L'Archéologie du savoir*⁵. Istoria generală și-a schimbat în ultimele decenii perspectiva, pentru a se apropia cît mai mult de realitate. De altfel, în exercițiul practic al cercetătorilor literari era inevitabil ca această lipsă de omogenitate a timpului istoriilor literare să fi fost percepută pînă acum. Un exemplu ușor de urmărit este chiar acela oferit de *Istoria...* lui G. Călinescu. Proiectul criticului era acela de a oferi „o istorie completă” a literaturii noastre, o istorie care să arate la fel ca marile istorii ale literaturilor europene, pentru a demonstra consistența literaturii române. În acest scop, acolo unde ajunge la etape lipsite de densitate, „inventează” pentru a-și duce la bun sfîrșit planul, acela de a prezenta o istorie liniară, egală, așa cum literatura noastră nu putea fi,

³ Viktor Sklovski, *Literatura vne „sujeta”*, în *O teorii prozî*, Moskva, 1929, p. 227.

⁴ Constantin Pricop, *Marginea și centrul*, p. 108.

⁵ Michel Foucault, *L'Archéologie du savoir*, Gallimard, 1969.

cum nu poate fi nici o altă literatură... În mod firesc în literatură o astfel de liniaritate nu există. Avem perioade cu o intensă activitate creatoare, cu un număr mare de opere importante și autori semnificativi, cum avem și perioade în care în literatură nu se întâmplă mare lucru. Nodurile semnificative, nucleele definatorii au configurații diferite pentru fiecare moment important în parte. Nu pot fi reprezentate „liniar”. Aceste nucleee se succed, iar succesiunea lor poate da o idee despre ce înseamnă istorie în acest domeniu. Analiza fiecărei unități în parte poate să aducă la un loc un număr semnificativ de valori estetice, dar aceasta nu mai este o evaluarea axiologică, „de sus”, a unei tradiții acceptate. Asemenea noduri nu pot fi egale, nu pot fi nici comparabile, fiecare are structura lui, cu o dinamică proprie. Ele sînt unite, diacronic, de etapele puțin semnificative.

O întrebare poate să privească modul în care pot fi identificate aceste nucleee, cum vor fi ele plasate în timp ș. a. m. d. Există fără îndoială semne care evidențiază fără dificultate nucleele mai importante ale unei arii culturale. E ușor să fie percepute ca nucleee de mare importanță pentru literatura română următoarele noduri: 1. momentul Eminescu, în care se concentrează numeroși scriitori români de primă mărime (Eminescu, Creangă, Caragiale, Macedonski, Maiorescu, Slavici); 2. nucleul alcătuit de scriitorii născuți la sfîrșitul secolului 19, între 1880 și 1900 (Arghezi, Sadoveanu, Ion Barbu, Blaga, Bacovia); al celor care se afirmă în deceniile interbelice (M. Eliade, Cioran, M. Vulcănescu, Vasile Voiculescu, E. Lovinescu, G. Călinescu, Gib Mihăescu), așa-zisa generație 60 și, ultimul nod important în ordinea succesiunii, așa-zisa generație 80. Criteriul principal este cel al valorii artistice. Se află în aceste nucleee autori de maximă importanță. Inclusiv un studiu statistic ar putea confirma existența acestor noduri de referință. Nucleele au ramificații spre tot ceea ce le determină – incluzînd ramificații spre alte literaturi. Există episoade în care influențele externe au jucat în poezia, proza și critica noastră un rol esențial (simbolismul, noua critica franceză, postmodernismul – pentru a ne referi doar la cîteva momente importante); iar fără examinarea punctelor din care provin principalii vectori, nu vom înțelege precis propria noastră literatură.

În același nucleu pot exista sub-nucleee, în evoluții etajate, cu opțiuni estetice divergente. Pe de altă parte, nucleee consistente sînt de detectat nu doar la nivelul valorii, ci și la acela al altor realități importante ale fenomenului literar – noduri în care se manifestă concentrare tematică, schimbare a procedeeelor, reformare imagistică ș. a. m. d. Acestea pot să coincidă, sau pot să nu coincidă cu principalele nucleee axiologice. Modernizarea susținută de E. Lovinescu și de criticii care îl urmează are loc în acest nod. Arghezi realizează în același moment trecerea poeziei de la solemnitatea la care o deplasase Eminescu la poezia gesturilor ne semnificative, ale vieții de fiecare zi. Tot aici se remarcă o prezență paralelă, ignorată de linia principală a nucleului – avangarda. Alteori înprospătarea tehnicilor literare se realizează în „noduri” care nu au o echivalență valorică – epoca simbolismului, de pildă – mai puțin consistent valoric dar important pentru înnoirile de formulă. În nodul generației 60 găsim o profuziune de tendințe, de invenție și de recuperare.

Aceasta este perspectiva pe care o propun ca viziune asupra realității literaturii române. Nu inventar exhaustiv de scriitori și opere. Nu adunarea lor succesivă, în linie, ca bilele de la un abac (chiar dacă unele bile sînt mai mari și mai strălucitoare, iar altele biete mărgelile ne semnificative), ci o structură dinamică, în care fiecare scriitor să se prezinte în procesul dinamic care îi stabilește profilul și valoarea.